

Bíráói vélemény

Szőke Béla Miklós

Pannónia a Karoling-korban

c. MTA doktori értekezéséről

Régészek és történészek körében jó ideje köztudomású: ha valaki a Karoling-kori Pannónia történetének valamely nehezen megfejthető kérdésébe botlik, tanácsos Szőke Béla Miklóshoz fordulni segítségért. Tekintélyét több évtizede folytatott, ismereteinket igen jelentős mértékben gyarapító eredményes régészeti feltárásai éppúgy megalapozták, mint az a nem kevésbé sikeres törekvése, hogy a tárgyi emlékek mellett a rendelkezésre álló írott forrásokat is vallatóra fogva rajzolja meg a korszakról a lehető legteljesebb képet. Aligha vonható kétségbe, hogy Szőke Béla Miklós a Karoling Pannónia kutatásának egyik megkerülhetetlen alakja mind a hazai, mind a nemzetközi tudományosságban.

Mindez, persze, kötelezettségekkel is jár: régóta vártuk már Szőke Béla Miklóstól az eddigi eredményeit összegző *opus magnumot*, mely mind a korszakkal hivatásszerűen foglalkozó, mind az azzal csak alkalmasszerűen találkozó régészek és történészek számára alkalmas igazodási pontként szolgálhat, legyen szó akár a további kutatásokat előrelendítő vitáról, akár valamely *questio status*ára vonatkozó felvilágosításról. Növeli a feladat súlyát, hogy a Karoling Pannónia története jellegénél fogva eleve nemzetközi érdeklődésre méltán számottartó kutatási terület, igaz — s ez az érem sötétebb oldala —, gyakori elszenvedője olyan próbálkozásoknak, amelyek a tudományos kutatás szigorú szabályait nemzetinek vélt szempontok érvényre juttatása érdekében háttérbe szoríthatónak vélik.

Az előttünk fekvő munka mindenben megfelel a várakozásoknak és, éppen nem mellékesen, a Magyar Tudományos Akadémia doktora címre pályázók disszertációival szemben támasztott magas követelményeknek. Választott témáját a teljesség igényével mutatja be: a korszak politika-, igazgatás-, egyház- és társadalomtörténetét, valamint a régészet módszereivel értelmezhető emlékeit tárgyaló fejezetei mindazon kérdésekre kitérnek, amelyek jelenlegi tudásunk alapján egyáltalán megfogalmazhatók. Az igen összetett témákat kifejtő, terjedelmes mű befogadását jelentősen megkönnyíti annak világos szerkezete, s azt sem lenne méltányos a disszerenssel szemben szó nélkül hagyni, hogy a munkát sallangoktól és bármiféle modorosságtól mentes, világos stílus jellemzi; magam, gyakorló szerkesztőként,

különösképpen megtanultam becsülni, ha valaki fontoskodás nélkül képes komoly dolgokról írni.

Az értekezés legtöbb megoldását és eredményét a disszerens meggyőző érvelése alapján helyesnek vélem. Ezek minden részletre kiterjedő bemutatása alighanem messze az elviselhetőség határain túlra terjesztené ki opponensi jelentésem méreteit, így csak a legfontosabbakat emelem ki, azok közül is elsősorban — bár nem kizárólagosan — azokat, amelyek a történész számára is nélkülözhetetlen megállapításokat tesznek.

A disszerens helytálló érvekkel igazolja, hogy indokolatlan Priwina személyében valamiféle szláv fejedelmet látni (163–193.). Szorosan összefügg ezzel az az álláspontja, mely vitatja, hogy a Priwinával kapcsolatban említett *nitravai* templom, illetve Wiching püspök *nitrai* székhelye azonosítható lenne a mai Nyitra (Nitra, Szlovákia) Várhegyén feltárt templommal (253–255.). A disszerens ezen álláspontja megerősít azon véleményemben, mi szerint a Kálmán magyar király által Nyitrán alapított püspökség esetében hiába való fáradság 9. századi előzmények után kutatni. Nem kevésbé jelentős az Árpád-kor történetére nézve az a megállapítása, mi szerint nincs régészeti bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a Karoling Pannónia kereszténysége megérte volna a Kárpát-medencei krisztianizáció újabb, s immár végleges eredményeket hozó szakaszát, azaz a 10–11. század fordulóját (398.). A történész számára is tanulságokkal szolgál a disszerens azon — régészeti megfigyelésekre alapozott — álláspontja, mely szerint a mosaburgi elithez köthető leletanyag nem tükröz „semmilyen nemzeti jelleg”-et (413.). Igen érdekes és megfontolásra érdemes érveket sorakoztat fel a disszerens azon véleménye mellett, mely szerint a magyarok „legkésőbb a 9. század közepe tájától jelen vannak a Kárpát-medencében” (264.), azaz a közismert 862. és 881. évi adatok a magyarok itteni hadakozásáról nem Etelközből kiinduló vállalkozások voltak (261–267.).

Tény ugyanakkor, hogy vannak az értekezésnek olyan pontjai is, amelyeknél más megoldás talán szerencsésebb lett volna. Az alábbi megjegyzéseimben ezeket veszem sorra. Ellenvetéseim, magától értetődően, különböző súlyúak, olykor inkább csak kiegészítő jellegűek, máskor azonban tényleges véleménykülönbség alapozza meg őket.

Az Árpád-kor társadalomtörténetével (is) foglalkozó kutatóként kétkedéssel fogadom azt a megállapítást, hogy a kereszténység felvétele az avar kaganátus népei számára — egyebek mellett — azzal a következménnyel járt volna, hogy „a rabszolgaság [...] nagyrészt megszűnik, a *servus* többé nem tényleges rabszolgát, hanem jobbágyot jelent, akinek lényeges alapjogai vannak” (40.). Az ezen a ponton felhasznált szakirodalom alighanem félrevezette a disszerent: a jól dokumentált — és elsősorban Bolla Ilona kutatásai alapján ismert — magyar viszonyok a legkevésbé sem támasztják alá ezt a tételt. A kereszténység valóban hozott

változást a szolgák helyzetében — megölésük után éppúgy vezekelni kellett, mint egy szabad esetében —, de ez mitsem változtatott a jogállásukat korábban is alapvetően meghatározó tulajdoni függésen.

Valamivel óvatosabb megfogalmazást ajánlanék a Method-legenda azon, gyakran idézett részletének értelmezésekor, amely Method és az „ugor [azaz magyar] király” találkozását beszéli el. A disszerens itt — a valóban feltűnő „király” kifejezés miatt — azok véleményéhez csatlakozik, akik a „király” jelzőjeként szereplő „magyar” szót interpoláció eredményének tekintik a szövegben, s az eseményt valójában III. Károly császár személyéhez kötik. Mások ellenben éppen fordítva vélekednek a „király” és a „magyar” szavak viszonyát illetően (260–261.), s a „király” kifejezést tekintik egy 1000 után dolgozó óoroszmásoló aktualizáló beavatkozásának az eredeti szövegbe. Ha egy forrás szövege csak interpoláció feltételezése révén értelmezhető megnyugtatóan, akkor az óvatosság mindenképp tanácsos, hiszen egyfelől nincs bizonyíték arra, hogy Zwentibold kíséretében valóban ott volt Method, amikor az III. Károly császárral találkozott, másfelől az sem zárható ki egyértelműen — maga a disszerens sem teszi —, hogy Method tényleg találkozhatott valamely magyar főemberrel. A kérdés megítélésakor az sem feledhető: Method legendája mégis csak hagiografikus alkotás, mely ilyenformán arra volt hivatott, hogy főhősének életszentségét a vele és általa megesett csodák révén dokumentálja, s ebbe a keretbe sokkal inkább beleillik a pogány magyar előkelő tiszteletteljes viselkedése Methoddal, mint III. Károly császáré: abban ugyanis, hogy a keresztény uralkodó tiszteletet tanúsít egy keresztény főpap iránt, voltaképpen nincs semmi csodálatos.

Végezetül arról a kérdéstről kell szót ejtenem, amelyben a leghatározottabban tér el véleményem a disszerensétől, jelesül a *Brezalauspurc* mellett 907-ben vívott csata helyszínének azonosításáról (285–290.). A helynevet egy kortárs salzburgi évkönyv tartotta fenn, s nagyon hasonló névalak — *Braslavespurch* — olvasható a 16. század elején dolgozó bajor Aventinus jegyzetei között is, akinek a másik művében, a Bajor Évkönyvekben szereplő utalások alapján egyértelműnek látszik, hogy a helynév a mai Pozsonyt (Bratislava, Szlovákia) takarja. Mindezek alapján a téma kutatóinak többsége kétségtelennek tartja, hogy a mai Pozsony területén a Karoling Pannónia utolsó védelmezője, Brazlav erődöt épített — ez volna *Brezalauspurc* —, s a csata ennek közelében zajlott. Ezzel az állásponttal száll szembe a déli Morávia erősen vitatott elméletének megalkotója, Boba Imre, aki a Brazlav székhelyűl szolgáló várral, azaz Mosaburggal azonosította a csata helyszínére utaló helynevet. A disszerens — anélkül, hogy a déli Moráviát illetően is követné Boba elgondolását — maga is erre az eredményre jut. Álláspontja alátámasztására, ha jól értem, a következőket hozza fel:

(1) Aventinus esetenként „a hasonló nevű történeti szereplők és helyszínek neveit összekombinálja [...]”. Ez történik most is, amikor a Pannónia Karoling-kor végi történetének egyik főszereplője, Brazlav, és a forrásokban Breslavnak is írt I. Břetislav [...] cseh fejedelem neveiből képzett helyneveket egynek tekinti” (286.); (2.) vitatja a disszerens, hogy *Brezalauspurc* a pozsonyi várhegyen épített erőd lett volna, mivel több adat is megerősíti, hogy a morvák „ellenállás nélkül tudtak pusztítani” Pannóniában (288.); (3.) *Brezalauspurc* névadója ugyan valóban Brezlav, de a helynév Mosaburgra utal, amelynek „Brazlav 907-re már valószínűleg több — de a források alapján is már a második — évtizede [...] ura” és így a ’Brazlav vára’, azaz *Brezalauspurc*, „jelzős szerkezet állandósult szókapcsolattá szilárdulhatott” (289.); s végezetül (4.) „mivel 907-ben Mosaburg megnevezésére a *Brazalauspurc*~*Braslavespurch* nevet használják, okkal tételezzük fel, hogy ekkor még mindig Brazlav Mocsárvár ura”, s a támadó sereg éppen azért törekszik itt összecsapni a magyarokkal, hogy az ő tapasztalatait is hasznosítsa (290.).

A disszerens álláspontját magam nem találom meggyőzőnek. Az, hogy Pozsony azonosítása *Brezalauspurckal* Aventinus I. Břetislav cseh fejedelem nevét felhasználó leleménye lenne, azért nem látszik valószínűnek, mert Pozsony közismert 1052. évi ostromáról szólván az Altaichi Évkönyvek *Preslawaspurch* néven említi a várat, ami elég világosan bizonyítja, hogy Pozsony nevének egy Brazlavra utaló változata már a 11. század második felében is létezett, s ebből a szempontból teljesen érdektelen, hogy Aventinus az Altaichi Évkönyvekből merítette-e ezt a nevet vagy valamely salzburgi forrásból. Az a feltételezés, hogy az Aventinus és az Altaichi Évkönyvek által használt, egybecsengő névalakok valamilyen összefüggésben lehetnének I. Břetislav cseh fejedelem nevével, alig hihető, tekintettel arra, hogy Břetislav soha nem birtokolta Pozsonyt, s igazolhatóan csak 1042-ben fordult meg ott, amikor részese volt III. Henrik császár magyarországi hadjáratának. Pozsony várát azonban akkor még a német sereg érkezése előtt felégették a visszavonuló magyarok — egy másik, szintén ezen hadjáratról tudósító beszámoló szerint a német sereg dúlta fel —, így nehezen képzelhető el, hogy a cseh hercegről nevezték volna el az éppen nem létező várat.

Abban, hogy Brazlav *brezalauspurci* építkezésének nincs nyoma az írott forrásokban — ellentétben Ennsburg 900. évi megerősítésével —, magyar medievistaként semmi meglepőt nem látok, hozzászótam ahhoz, hogy a várak a legritkább esetben tűnnek fel forrásaikban építésük idején, létükről rendszerint akkor szerzünk tudomást, amikor — meglehetősen esetlegesen — először említik azokat. Az pedig, hogy a morvák *Brezalauspurc* felépítése ellenére is szabadon garázdálkodhattak Pannóniában, megint csak magától értetődő, hiszen egy erősség csak akkor állítja meg a támadókat, ha azok ostromolni kezdik.

Végül pedig az, hogy Brezlav még 907-ben is ura lehetett volna Mosaburnak, azért hihetetlen, mert nincs ok kételkedni abban, hogy a magyarok legkésőbb 900-ra az egész Kárpát-medencére kiterjesztették uralmukat. Nem mond ellent ennek az sem, hogy — mint a disszerens értekezése egy más helyén megjegyzi — „egyelőre nincs régészeti nyoma” annak, hogy ennek során Mosaburg károkat szenvedett volna (2081., 1784. sz. jegyz.), hiszen akkor, gondolom, a disszerens által Mosaburg környékére lokalizált 907. évi harcoknak szintén nincs régészeti nyoma, ami — tekintve, hogy mégis csak egy igen jelentős ütközetről van szó — több mint különös. Magam tehát úgy látom, továbbra sincs ok kételkedni abban, hogy a *brezalauspurci* csatát a mai Pozsony térségében vívták meg.

Mindezek az ellenvetések azonban, s ezt szükségesnek tartom nagy nyomatékkal hangsúlyozni, nem változtatnak a disszertáció egészéről kialakított igen kedvező véleményemen. A disszerens munkája olyan, előtanulmányok sorozatával kiérlelt dolgozat, mely jó témaválasztásával, széles forrásbázisával és nagyszámú értékes megállapításával számos ponton és jelentős mértékben gyarapította eddigi ismereteinket, s így vitathatatlanul és maradéktalanul eleget tesz az MTA doktori értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek.

Mindent egybevetve úgy ítélem meg tehát, hogy Szőke Béla Miklós eddigi tudományos munkássága, valamint disszertációjának magas színvonala alapján érdemes az MTA doktora fokozatra, s minden fenntartás nélkül javaslom az MTA doktora cím megítélését.

Budapest, 2013. március 7.

(Zsoldos Attila)
az MTA levelező tagja